

Henrik Stampe og dansk-norsk næringsregulering ca. 1750–1770

Bjørn Sogner

Hensikten med det som er skrevet nedenfor er altså å prøve å kaste et lys over et trekk ved den danske reformpolitikken fra 1780-årene til krigsutbruddet i 1807: Norges rolle. Den del av selve innholdet i reformene som traff den norske delen av fellesstaten var beskjeden, om enn viktig nok for de nordmenn som ble omfattet av den – viktigst var vel den frie tollordinansen av 1797, og opphevelsen av kvantumbestemmelsene for sagbrukene i 1795. *Begge deler var representative uttrykk for den nye orienteringen mot å gjøre henholdsvis handelen friere (men med unntak) og for bjelkehugst og tømmereksporthens vedkommende helt fri (selv om sagbrukene fremdeles i mange år var privilegerte).*¹

I dansk historie griper til gjengjeld reformaktivitetene disse par årtier så dypt inn i så mange felter av samfunnet at det egentlig er en stillferdig

1 Feldbæk, O. (1998). *Danmark-Norge 1380–1814: Nærhed og adskillelse 1720–1814* [bd. 4]. Universitetsforlaget.

revolusjon som finner sted og skaper en av de mest begivenhetsrike perioder i Danmarks historie. Her skal bare raskt minnes om en side av dem; de utgjør i sum en sjeldent fremtidsrettet politikk når omfang og varighet av deres resultater oppsummeres. Svend Aage Hansen gjør det slik i 1968:

Landboreformene fra o. 1788, der tilveiebragte en agrarforfatning, som først nu begynner at vise tegn på ælde. Toldreformen af 1797, hvorpaa den danske toldpolitik i princippet har hvilet lige indtil toldloven af 1960. 3. En sociallovgivning af 1799 og 1802–03, hvilende på princippet om det offentliges forsørgelsespligt, et princip, som først igen blev knæsat med socialreformen af 1933. 4. En skattelovgivning, som gennem et århundrede dannede grundlaget for beskatningen her i landet. 5. En fredskovforordning af 1805, som endnu i dag er det principielle retsgrundlag.

Jeg tror det vil være svært, for ikke at sige umuligt, at finde eksempler på reformperioder, som har sat sig tilsvarende dype og langvarige spor som denne.²

Landboreformene representerte en dyptgripende omforming av dansk landbruk.³ I 1780 var mesteparten av landbruket eid av store godseiere. De fleste som arbeidet i landbruket leide (festet) jord og hadde plikttjeneste. Gjennom landboreformene fikk 30 000 – halvparten av festerne – kjøpt gården sin. Den andre halvparten som fremdeles festet, hadde fått mye tryggere og bedre vilkår, og det var nesten ikke forskjell på å være eier eller leier. Stavnsbåndet, at man hele livet var knyttet til godset, var opphevet. I tillegg ble det gjennomført såkalt utskiftning, det vil si at omtrent 5000 landsbyfelleskap der jorden var inndelt i mange små parseller ble oppløst, og nye gårder grunnlagt med sammenhengende jordstykker. Fredskovforordningen var en del av denne prosessen; skoger ble fredet for å øke skogarealet. Landboreformene skapte en ny klasse selveiende bønder, selv om gruppen av husmenn og landarbeidere økte sammen med den generelle befolkningsveksten. Det var en svært dyptgripende prosess med enorme implikasjoner. Som Ole Feldbæk sier det om konsekvensene av utskiftningen:

2 Hansen, S.A. (1968). En disputats om dansk økonomisk politik i årene efter 1784. *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 106(3/4), s. 185.

3 Feldbæk, O. (1998). *Danmark-Norge 1380–1814: Nærhed og adskillelse 1720–1814* [bd. 4]. Universitetsforlaget, s. 230–235.

«På Sjælland betød det, at to ud af hver fem gårdmandsfamilier flyttede ud fra den landsby, der siden den tidlige middelalder havde været slægtens hjem og rammen om arbejdslivet: et kulturbrud, fra fællesskab til individualisme, hvis betydning man knapt kan fatte.»⁴

Så dype og langvarige spor er det altså hensiktsløst å søke etter i langt mer egalitære Norge, av grunner som ikke trenger forklaring, dersom man med spor bare mener de synlige direkte virkninger av reformårenes konkrete tiltak. Reformene førte for Norges vedkommende i snaut nevneverdig grad til noen omstrukturering av samfunnet. Det norske landbruket var i utgangspunktet langt mer egalitært organisert enn det danske. Forholdet kan muligens stille seg annerledes dersom man skifter konsentrasjonen ifra disse lange virkninger. Reformene kom jo i form av lov, forordninger, påbud. *Den norske grunnloven av 1814 kan ses på som påvirket av tilsvarende ideologi som bidro til endringene i Danmark.*

Å etterspore «opphavsmannen» for «normative» avgjørelser vil jo si å søke etter et materiale som både ligger tett opp til de avgjørelser som treffes, i tanke og gjerne i tid, og som begrunner dem klartest mulig. Begrunnelsene, eller letingen etter dem, kan gjøre det nødvendig å gå utover den umiddelbare nærhet til både den avgjørende beslutning og dens nærmiljø. *Det er her Henrik Stampe blir sentral. Hvordan resonnererte han? Hvilke idealer fulgte han når han ga sine råd? Nedenfor redegjøres det for kildematerialet bak denne studien, Stampes erklæringer. Deretter diskuteres hva andre historikere har ment om Stampes innsats.*

Generalprokurørembetet: Kilden

Det kildematerialet som skiller seg ut for problemet i dette tilfelle, ligger noen år foran den politiske gjennomføringen av reformene. Det er Henrik Stampes «Erklæringer, Breve og Forestillinger, General-Procureur-Embedet vedkommende».⁵ Stoffet her er rikest både i omfang og kvalitet de årene han

4 Feldbæk, O. (1989). Historikerne og landboreformerne. Traditioner og problemer. *Historisk Tidsskrift*, 89(1), s. 38.

5 Stampe, H. (1793–1807). *Erklæringer, Breve og Forestillinger, GeneralProkureur-Embedet vedrørende* [bd. I–VI]. Gyldendal.

fikk arbeide fritt og uforstyrret med de problemer han fikk seg forelagt, dvs. ca. 1755–1770. Perioden etter 1766 var preget av at den påtroppende kong Christian VII var fullstendig uskikket i kongerollen. I Struensee-tiden (1770–1772), dette korte maktintermessioet da Johan Friedrich Struensee styrte Danmark gjennom den svake kongemakten, følte han seg forstyrret, og under Ove Høegh-Guldbergs (1772–1784) dominerende lederskap i årene etterpå fantes det knapt nok rom for reformer innenfor det felt Stampe interesserte seg for. *Johann Friedrich Struensee (1737–1772) var en dansk lege og politiker av preussisk bakgrunn. Som kong Christian 7s livlege i 1769 utøvet han stor innflytelse over kongen, og fra 1770 til 1772 var han Danmark–Norges egentlige maktthaver. Han ble til slutt henrettet for å ha overtrådt kongeloven. Ove Høegh-Guldberg (1731–1808) var en dansk statsmann som stod i spissen for å avsette Struensee og som frem til 1784 var en dominerende statsmann. Han hadde flere roller og steg i de formelle gradene, men var den dominerende embetsmannen i 12 år. Han ble avsatt av den 16 år gamle kronprinsen, som var blitt våken nok til å handle med autoritet i den vanskelige situasjonen knyttet til hans hjelpeløse far.*

Stampes interessefelt er nettopp en hovedgrunn til at hans erklæringer peker seg ut som en vesentlig kilde i en problemstilling som den nevnte. De seks ruvende bind «Erklæringer» er fylt av klart engasjert interesse for de hovedpunkter reformpolitikken senere kom til å omfatte. Dette er i og for seg intet under – få spørsmål opptok danske akademikere og annet bra folk mer i disse tiårene. At hans mening omtrent eller på alle vesentlige punkter samsvarer med reformenes praktiske gjennomførelse er også bare som ventet. Men det er en konsekvens i hans måte å begrunne sine synsmåter på – i økende grad etter hvert – som synes å gjøre det umulig å komme bort fra en tanke i starten om at mannen har hatt en samlet teori, en «filosofi» som basis for sine begrunnelser og konklusjoner. Et annet hovedtrekk er hans interesse for Norge og norske problemer. Dette er selvsagt også som ventet. Men i de «norske» erklæringene peker hans grunnholdninger seg ut som aller klarest.

Hans interesse for økonomisk regulering i Norge er altså den ene grunn til å sonde ut hans behandling av særnorske saker. Hans plass i selve beslutningsprosessen er selvsagt en hovedsak – hans embete og dets betydning, hans personlighet enda mer. Men i et forsøk som ikke først og fremst søker en statsvitenskapelig identifikasjon, men – om noen – helst en idehistorisk, er det viktigste: Hans skolerte og oftest konsekvente synspunkter gjør det nødvendig å søke etter en bredere intellektuell basis enn nærmiljøet i København.

Men det som alt sammen dreier seg om, er selvfølgelig å lete etter innholdet i tankene hans. Hans begrunnelser og motiveringer står i sentrum. Det følgende er ikke tenkt som noen studie i beslutningsprosessen i første rekke, men i innholdet av de beslutninger som treffes.

Embetet som generalprokurør skriver seg fra eneveldets første år, opprettet i 1662. Det var i tidens løp blitt ganske omfattende. På papiret hadde riktignok dets virkefelt festnet seg: Den instruks som Stampe mottok i 1753 da han tiltrådte, stemmer ordrett med instruksene for hans tre umiddelbare forgjengere. § 1 gir ham et generelt pålegg om å fremme kongens og kongehusets interesser, og å gjøre kongen oppmerksom på alt som måtte skje imot disse interesser.

§ 2 gir det viktigste virkefeltet for generalprokurøren slik hans stilling var tenkt ved opprettelsen. Han skal føre kontroll med embetsstanden, ifølge § 3 i instruksen gjennom flittig korrespondanse med overordnede lokale myndigheter og andre fornemme folk i rikene, hertugdømmene og grevskapene. Kommer det klager over embetsmenn, skal han undersøke saken og eventuelt skaffe kongelig resolusjon om påtale av generalfiskalen og instruere denne om sakførselen. Embetet var altså opprettet av det mistenksomme eldre eneveldes menn som et organ for å kontrollere dets lokale tjenere fra sentrum.

Ifølge instruksens § 5 var generalprokurøren medlem av Højesteret; etter en stående praksis som ikke nevnes i instruksen ble han medlem av Kansellikollegiet.⁶

Instruksens hovedpunkt § 2 ble ikke fulgt, Stampe kom ikke til å virke som noen kontrollør av embetsmennene. I de tilfellene hvor det var spørsmål om forsømmelser eller misbruk fra embetsmenns side, ble i stedet saken forelagt Stampe, som deretter avga en betenkning for rette vedkommende. Og denne fremgangsmåten kom Stampe til å følge også i de andre slags saker han behandlet. Han ble regjeringens juridiske konsulent, hans form for å uttrykke seg i embets medfør ble «Erklæringen». At så kom til å skje, står ikke i noen instruks, det utviklet seg i praksis. Hans embete endret innhold og vokste i hans embedstid. Hans stilling lar seg ikke forstå ut fra instruksene, men ut fra en kombinasjon av hans egen personlighet og hans omgivelser. Som nevnt falt hans virksomste arbeidsår før Struensee-perioden.

6 Kansellikollegiet var ett av fire kollegier under kongen. Det hadde ansvaret for rettsvesenet, kirken og undervisningen i Danmark (unntagen hertugdømmene) og Norge.

Dette viser seg i enkle tall. De 6 bind «Erklæringer, Breve og Forestillinger, General-Procureur-Embedet vedkommende» inneholder tilsammen 964 erklæringer etc. Av disse er bare ca. 50 datert senere enn 13/9. 1770: Struensee, som en del av sitt kortvarige statskupp, ga den dominerende av Conseillets (Geheimkonseillet, embetsmannsstyret, kongens råd, som besto av lederne for enkelte kollegiene) medlemmer, Johan Hartwig Bernstorff, avskjed 15/9, mens Conseillets øvrige medlemmer fikk avskjed 10/12. Fra Struensee-tiden fins 20 erklæringer.⁷

Tallene viser to ting. For det første viser de en grunn til Stampes mistro overfor Struensee. Han var overbevist om at han ville komme til å få avskjed av Struensee, sier han selv. Han var imot de stadige reformer under Struensee. Stampe var medlem av den dommerkommisjon som dømte Struensee til den straff han led i 1772 (først og fremst halshugging), og ifølge rimelig troverdig muntlig kilde var han forfatter av teksten i dommen.⁸ Dette er kjensgjerninger. Tallene viser noe mer. Stampe var så å si ute av bruk, satt ut av sin viktigste funksjon. Selvherskeren hadde ikke bruk for de avbalanserte overlegningers mann.

Etter omveltningen på nyåret 1772 vokser ikke antallet erklæringer. I dette tilfelle var grunnen delvis en annen enn i Struensee-tiden. Alt i 1769 har Stampe nemlig klagd over at arbeidet med erklæringene vokste ham over hodet.⁹ Men den nye tilstand etter Struensees fall førte med seg så mange nye oppgaver for den nå ikke lenger unge generalprokurør at han ikke fikk tid til å skrive erklæringer. Dertil kom at Stampe ikke var svært fornøyd med det nye Guldborg-regimet heller. Noen reetablering av Kanselliets autoritet fra før Struensee fant ikke sted. Tvert om brukte Guldborg kabinetttsordrer med stor flid. Stampe understøttet kronprinsens parti foran det vellykte statskuppet i 1784, som betydde at den 16 år gamle kronprinsen, den senere kong Fredrik 6, styrte gjennom sin hjelpeløse far Christian VII som før statskuppet var dominert av sin mor og av Ove Høegh-Guldborg. Stampes delaktighet

7 Conseillet, eller konseilet/geheimkonseilet/kanselliet, er betegnelser på de dansk-norske kongenes råd i perioden 1670–1770. Rådet bestod som regel av lederne for de forskjellige regjeringskollegiene, og hadde fra fire til sju medlemmer.

8 Deuntzer, J.H. (1891). *Henrik Stampe: Meddelelser om hans Liv og hans Virksomhed*. Schultz, s. 52 f.

9 Ibid., s. 42.

i statskuppet ble belønnet med stilling som statsminister i 1784. Dermed opphørte hans stilling som generalprokurør.

I «Autobiografien» skriver han, i tillegg til det som her er nevnt, at han overanstrengte seg ved alt arbeidet i 1772, og aldri fikk sin gamle helbred tilbake.¹⁰ I denne tolkning viser tallene først og fremst hvor bundet av sitt politiske miljø Stampe var. Hverken under de enevoldsbevisste monarker før 1746, eller under de sterke menn mellom 1770 og 1784 var det plass for noen slik innflytelse fra en mann som simpelthen tilhørte det høyere byråkrati – selv om han både var en utvilsomt særdeles dyktig representant og dertil hadde sine usedvanlig velmotiverte oppfatninger.

Noe enestående er det selvsagt ikke i dette i det dansk-norske eneveldets historie. Etter 1784 fikk rikene på ny en representant for et «tilbaketrukket» monarki på toppen. Og da ble det plass for et regime som ble utøvd fra trinnet nedenfor toppen på ny, atter et kollegialt og vennlig regimente. Forskjellen fra Frederik Vs år var vel især at mennene etter 1784 trådte klarere frem på arenaen – kanskje fordi de visste at det var skapt en presedens for maktutøvelse av menn som dem?

Stampes mulige personlige «Svagheid» skal tas opp i et senere kapittel. Her skal bare nevnes den viktigste svakhet som direkte følger av hans embete. Det store flertall av sine erklæringer avgir han fordi et viktig og vanskelig spørsmål blir sendt over til ham fra ett eller annet kollegium. De fleste kommer vel fra hans eget, Kanselliet, men det var intet i veien for at også andre kollegier kunne innhente uttalelse fra ham, og det gjorde de ofte.¹¹ Sakene var av så mangeartet innhold som en sentraladministrasjons saker er, de spenner over alle tenkelige felter. Men felles for det store flertall er at de har gått sin lange og langsomme gang gjennom saksbehandlingens hierarki. Det er ikke mulig å sette opp noe mønster for hvordan en «typisk» sak hadde vandret før den kom til generalprokurøren, men vandret hadde den som oftest. Stampe er altså et ledd i saksbehandlingen. Som sådan er det ikke han selv som avgjør hvilke saker han skal avgi erklæringer over – sakene kommer til ham, han selv kan ikke oppsøke dem. Han er embetsmann, ikke politiker med mulighet for å ta noe samlet initiativ innenfor et bestemt sakskompleks (selv om det hendte at han fikk seg tildelt den rollen).

10 Ibid., s. 62 f., 74 f.

11 Ibid., s. 38.

Ett trekk er vesentlig for å få fastslått erklæringenes kildefunksjon. Generalprokurørens embetsoppgave når han fungerer som juridisk konsulent er å tolke «Lovbogen», å bestemme hva «Lands Lov og Ret» er. Denne rollen trer han også ut av, og inn i en annen. I stedet for å være konsulent blir han reformator. Og her opptrer en viss vanske når erklæringene skal brukes som kilde. På den ene side er det fåfengt å søke i dem etter noen samlet og systematisk utredning av et filosofisk helhetssyn. Noe slikt har Stampe sjelden, eller i praksis aldri, anledning til å utrede, ettersom hans oppgave altså er å ta for seg praktiske spørsmål som han får seg oversendt. På den annen side er det nødvendig å ha for øye at han hadde et slikt helhetssyn; har man ikke det, er det uråd å tolke hans motiveringer på en måte som gir mening.

Med disse begrensningene er hans stilling innenfor avgjørelsesprosessen klar. Han representerer alltid siste ledd i prosessen. Dette er ikke en rolle som noen instruks slår fast, men et faktum som kildene forteller om. I de erklæringene som her brukes som kilder, hender det ikke en eneste gang at ikke Stampes innstilling approberes uten forbehold av kongen, eventuelt etter påtegnning av vedkommende kollegium og/eller Conseillet. Nettopp dette er Stampes rolle: Han er, ikke formelt, men reelt, det organ som treffer avgjørelsen i de saker det her dreier seg om. Dessuten er han oftest den eneste som motiverer sine forslag, i en tid da enkeltmenns motiver, iallfall i sentraladministrasjonen, fordunkles, eller oftest forsvinner helt, inne i det kollegiale medansvar. Det er uråd å vite hvem av en håndfull underskrivere under en avgjørelse i et kollegium som er den egentlige kraft bak avgjørelsen, så mye mer som det dertil er en vane å motivere minst mulig. Stampe begrunner klart, og kvitterer med bare sin underskrift. Dette gjør hans erklæringer til en enestående kilde, liksom hans stilling i hierarkiet gir ham en enestående plass.

Denne plassen blant de menn som treffer avgjørelser, er etter min mening den beste bekreftelse på den gjengse tradisjon om det gode forhold blant «Exellencerne» i Conseillet. Dette veier langt tyngre som korrektiv enn de spredte og tilfeldige eksempler på uenighet i enkeltheter som selvsagt lar seg grave opp, men som hittil ikke har kunnet endre et hovedinntrykk som jeg altså mener at Stampe bekrefter.¹²

12 Schoubye, J. (1963). J.H.E. Bernstorffs udenrigspolitik i dansk historisk forskning. *Historisk Tidsskrift* (dansk), 12, s. 603. Jfr. Begh, S.C. (1965). Oplysning og tolerance. I J. Danstrup og H. Koch (red.), *Danmarks historie* [bd. 9]. København, s. 306 f., 311.

Å komme bakenfor erklæringene som kilde, å søke å drive kildekritikk av dem, er meget vanskelig. Jeg tenker ikke her på en «indre» kritikk, i form av å lete etter i hvilken grad Stampe i erklæringene går på akkord med sine oppfatninger for å få saker igjennom. Dette er et problem for seg, og skal tas opp som sådant. Men en «ytre» kritikk er vanskeligere: Stampe hadde selv, før sin død, samlet sine «Erklæringer» etc.¹³ Hvilke utvalgsprinsipper han har brukt, hva han eventuelt har utelatt – og hvorfor – om han senere forandret noe av en eller annen grunn, slike problemer er det uråd å komme inn på livet. Det er ikke mulig å finne noe korrektiv til erklæringene som kilde. Problemet er ikke av noen overveldende interesse. Erklæringene viser Stampes oppfatninger, og hans evne til å få dem gjennomført, og det er det som er problemene her. Hvorvidt han har foretatt endringer for å styrke et ettermæle, som mannen som alltid fikk sin sak igjennom i stedet for nesten alltid, er et spørsmål av lavere enn første orden.

Et par steder forteller Stampe at han har møtt innvendinger og mindre kritikk, fra Heinrich Karl von Schimmelmann (1724–1782) og fra Adam Gottlob (von) Moltke (1710–1792).¹⁴ Det er neppe noen grunn til å tillegge disse stedene noen avgjørende vekt i denne sammenheng; de gjør ikke mer enn høyst å antyde en pekepinn i retning av hva for en rolle Stampe ønsker å fremtre i: Han innrømmer iallfall at han tåler kritikk, selv om kritikken var uviktig.

Historikernes vurdering av Henrik Stampe og hans samtid

Dette avsnittet tar ikke sikte på å gi noen fullstendig historiografisk utredning. Det håper å vise representative oppfatninger av Stampe og hans samtid i dansk og norsk historisk forskning.

Henrik Stampe er ofte brukt som kilde, idet hans «Erklæringer, Breve og Forestillinger, General-Procureur-Embedet vedkommende», I–VI, 1792–1807, i seg selv er en så enestående kilde til dansk-norsk historie i hans embetstid, og særlig i årene mellom ca. 1755 og 1770. Fordi denne kildesamlingen er så god, så fyldig og innholdsrik, med sånt vell av direkte opplysninger om hver

13 Forord av utgiverne, b. I av Stampe op.cit.

14 Stampe op.cit. VI, s. 115 og 120.

enkelt sak generalprokurøren behandler, sammen med hans egne meget kloke og tildels snusfornuftige og taktisk gjennomtenkte drøftelser, er det ikke vanskelig å forstå hvorfor den har fått den skjebne den har fått: «Erklæringene» er stort sett brukt til å gi opplysninger om de emner de uttaler seg om, og i langt mindre grad om sin opphavsmann, hans situasjon, bakgrunn og åndelige ballast. Få historikere har Stampe som emne.

I tillegg til erklæringene skrev han på sine eldre dager en kort «Autobiografi» som ikke inneholder mer enn en skisse av hans ytre livsløp.¹⁵

Oppfatningen av Stampe som en person som er sterkt bundet av sin samtid, både dens autoriteter med makt og myndighet og dens åndelige grunnlag, den tyske naturrett, dominerer den eneste biografi over Henrik Stampe, Johan Henrik Deuntzers *Henrik Stampe. Meddelelser om hans Liv og hans Virksomhed*, fra 1891. Særlig legger juristen, professoren og politikerens Deuntzer vekt på Stampes tilknytning til Christian Wolffs systematiske fremstilling av naturretten, og den bruk han gjør av både sin lærers umåtelige trang til systematikk og det etiske innhold i hans omfattende forfatterskap.¹⁶ Det er dette synspunkt som gir ryggrad til den lille, men velfunderte biografien.

Den danske historieprofessoren Edvard Holm synes i første omgang å være blitt nærmest begeistret for Deuntzers bok. I en anmeldelse året etter i det norske *Tidsskrift for Retsvidenskab* roser han den sterkt. Han fremhever Deuntzers dyktige og samtidig kritiske bruk av omfattende samtidskilder. Som et vesentlig forskningsresultat fremhever han Deuntzers syn på Stampe som wolffianer.¹⁷

Det kan neppe sies å være oppsiktsvekkende at Holm ikke på forhånd kjente til at Stampe var wolffianer. Vel kjente han Stampe og hans samtid, særlig dokumentert i avhandlingen «Om det Syn paa Kongemagt, Folk og borgerlig Frihed» etc. som var utkommet i 1883. Men dette var etter Holms eget utsagn et hastverksarbeid, og har den tesis at det var fransk-engelsk påvirkning (som må dreie seg om i alle fall Montesquieu og Hobbes) som vokste frem og endret synet på forholdet mellom stat og monark i Danmark–Norge sist

15 Stampenberg, H.S. (1924). Statsminister Henrik Stampes Autobiografi. *Personallhistorisk Tidsskrift*, 45(8), 44–54.

16 Deuntzer op.cit. Passim, især s. 14 f.

17 Holm, E. (1892), anmeldelse av «J.H. Deuntzer, Henrik Stampe», *Tidsskrift for Retsvidenskab*, s. 473.

i 1700-årene.¹⁸ Deuntzer skulle altså ha gitt Holm bidrag til et annet, muligens bredere synspunkt på det idéhistoriske så vel som det innholdsmessige grunnlag for Stampes «Erklæringer». Akkurat i året 1891 begynte Holms store verk *Danmark–Norges Historie 1720–1814* å utkomme. Han skulle ha et godt forum for en revidert synsmåte. Men den fins ikke. Holms fremstilling av Stampe er omfattende, klar og fremfor alt skrevet med sympati. Særlig fremhever han generalprokurørens arbeid for rettssikkerheten: Noe nytt fra «Om det Syn» etc. er ikke å finne.¹⁹ Anmeldelsen av Deuntzer satte ikke varige spor.

I nyere analyser av Stampe oppsummeres hans gjerning på samme måte. Stampes syn på lovanvendelse var sterkt påvirket av Charles Louis de Secondat de Montesquieus maktodelingsprinsipp.²⁰ Ditlev Tamm og Morten Kjær har påpekt at Stampe i rollen som generalprokurør flere ganger grep inn i tilfeller hvor forvaltningen grep inn på domstolenes område.²¹

Det er neppe noen grunn til å lage noen gåte ut av dette; helst var det praktiske grunner til at Holm ikke senere omarbeidet sine Stampe-notater fra 1883. Det er mindre trolig at han tok avstand fra å introdusere ideer fra syd for Ejderen som et grunnlag for dansk reformpolitikk.²² Likevel er det grunn til å sette et merke her: Deuntzer vil påvise at Stampe er wolffianer, og Holm hilser påvisningen velkommen, men glemmer å ta den med i monumentalverket. Dette har interesse utover den historiografiske episode i 1891–1892.

Den åpner, for første gang etter min mening, en kløft i dansk historieforskning: Reformene i dansk samfunn fra 1780-årene til krigen i 1807 var fremtidsrettede og omfattende. Skal de føres tilbake på innflytelse fra tysk naturrett i den form den ble systematisert og lært av Christian Wolff, eller skal de tilskrives en holdning som er selvgrodd på dansk jord, gjødslet av fransk-engelsk litterær påvirkning – men bunner i en respekt for mennesket som kan

18 Holm, E. (1883). *Om det Syn paa Kongemagt, Folk og Borgerlig Frihed, der udviklede sig i den dansk-norske Stat i Midten af 18de Aarhundrede (1746–1770)*. Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie.

19 Holm, E. (1891). *Danmark–Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse (1720–1814)*. Gad, s. 38 f., 50 f.

20 Bjørne, L. (1995). *Patrioter och institutionalister. Den nordiska rättsvetenskapens historia. Del 1. Tiden före år 1815*. Institutet för rättshistorisk forskning, s. 209.

21 Tamm og Kjær op.cit., s. 9. Dette er ingen biografi, men en samling vurderinger av en del av Stampes erklæringer.

22 Ejderen er grensefloden mellom Slesvig og Holsten.

formuleres som «etisk» basert?²³ Et tredje standpunkt vil føre reformbevegelsen tilbake på en økonomisk konjunkturedning som lar «overklassen» forstå at den vil høste større utbytte ved å gjennomføre «Landboreformer».

I synet på reformene er altså minst tre oppfatninger gangbare blant seriøse historikere. I denne sammenheng må det legges vekt på at forskningen i hele feltet av reformer selvsagt ikke er identisk med Stampe-forskningen. Men meget av den siste fins innordnet i den første, fordi Stampe spilte en sentral rolle både i å forberede reformene og i å formulere de forordningene som danner deres første fase. De tre standpunkter kan presenteres:

Den første som klart og uten omsvøp gjorde rede for en sosial og økonomisk oppfatning, var professor Albert Olsen: «... kun Hovedgaardsdriften gav det Overskud, som omsattes i eksport og derpaa i rede Penge. Derfor gikk Staten Godsejernes Ærinde. En Omlægning af Landbruget i Bondens Favør var utænkelig, saa længe Staten og Godsejerne ikke saa deres Fordel derved»;²⁴ «Af Geistlighed og Kirke har Bønderne overhovedet ikke faaet Støtte, før den økonomiske Udvikling gjorde Præsterne til Liberalister og Bondevenner. Stavnsbaandets Tid er Pietismens».²⁵

Hans Jensen, uavhengig historiker og jevnaldrende med Albert Olsen, representerer det «hjemmegroede» standpunkt. Han er også representativ – om enn slett ikke alene – for en skarp tone i danske historikers kritikk av hverandre: «Her foreligger et Eksempel paa alt for bastant og eenstrenget Historieopfattelse», heter det om det første av sitatene ovenfor.²⁶ Hans egen oppfatning av reformene er at «Sagen (dvs. Landbosaken) oppfattes i høy Grad socialpolitisk, men ses ganske vist tillige som en stor økonomisk Sag, berørende de vigtigste Betingelser for Landets Velstand ». «Det er et hjemmegroet, nationalt Træk ved den danske Reformbevægelse, at de socialpolitiske og humanitært betonedde ønsker lige fra først af skyldes saa stærkt frem, saa

23 Eks. formulert slik av Bisgaard, H.L. (1902). Den danske Nationaløkonomi i det 18. Aarhundrede: et afsnit af Nationaløkonomiens Historie i Danmark. H. Hagerup og H.L. Bisgaard, Den danske National Økonomi i det 18. Aarhundrede, fl.st., og Jensen, H. (1936). *Dansk Jordpolitik* [bd. 1]. Gyldendal.

24 Olsen, A. (1939). Samtidens Syn paa den danske stavnsbundne Bonde. *Scandia*, 12, s. 258, note.

25 Ibid., s. 68, note.

26 Jensen (1936) op.cit., s. 13 n. l.

stærkt endog, at selv den fra Udlandet paavirkede, for «Frihed og Ejendom» højt begeistrede [professor i statsvitenskap Jens Schieldrup] Sneedorff (1724–1764) kan finde det trods alt viktigere at beskytte Bønderne ved passende Love end at frigjøre dem fra Stavnsbaandet». Om Stampe, som Hans Jensen tillegger så stor del av æren for Landboreformene at han kaller første fase av dem for «De Stampeske Landbolove», heter det: «Som Lærling statsfilosofisk og etisk af Tyskeren Christian Wolff har Stampe ... tilegnet sig det 18. Aarhundredes rationelle og humane Idéer, der blev saa revolutionerende for alle Samfundsforhold».²⁷ Han forklarer ikke hva han mener med dette, og dertil kommer altså utsagnet om det «hjemmegroede» ovenfor til å svekke påstanden om innflytelsen fra Wolff.

Omtrent samme plass tillegges Wolff og naturretten av historiker og arkivar Anne Riising i hennes artikkel fra 1958 om privilegiedebatten i slutten av 1700-tallet. Hun nevner naturrett, men forklarer den ikke og gjør ikke bruk av den. Stampes rolle er for henne en del av «en intern meningsudveksling mellom centraladministrationens mænd» som pågår ved siden av «den offentlige, hovedsagelig teoretiske debat». Debatten står mellom «merkantilistiske» og «liberalistiske» synsmåter.²⁸

Liksom Hans Jensen og Albert Olsen møttes til dyst om marxisme eller «socialpolitiske og humanitært betonedede ønsker» i 1930-årene, oppviste 1960-årene et lignende møte mellom ulike syn, representert ved historiker og arkivar Johan Hvidtfeldt og historieprofessor Carl Olaf Bøggild-Andersen, den siste med en omfattende kritikk av den førstes avhandling fra 1963, «Kampen om ophævelsen af livegenskapet i Slesvig og Holsten 1795–1805».²⁹ Her står naturrett mot det «hjemmegroede». Hvidtfeldt har flere korte, men klare avsnitt som gjør det klart at han regner naturretten i Wolffs form, delvis formidlet ved økonomen Johann Heinrich Gottlob Justi (se nedenfor) og andre kameralister, som den idéhistoriske basis for de danske Landboreformer, mens reformpolitikken

27 Ibid., s. 34 f, og s. 55.

28 Riising, A. (1958). Den økonomiske debat om lavs- og købstadsprivilegier i sidste halvdel af det 18. århundrede. I *Erhvervshistorisk Årbog* (Bdb. 10). Århus, 100 f., 106 o.fl.st.

29 Bøggild-Andersen, C.O. (1963). Johan Hvidtfeldt: Kampen om ophævelsen af livegenskapet i Slesvig og Holsten 1795–1805. Mit einer Zusammenfassung in deutscher Sprache (Skrifter, udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 29 – 1963). *Historisk Tidsskrift* (dansk), 12(1), s. 350–381.

i hertugdømmene i all hovedsak er en forlengelse av den danske. I tillegg gjør han samme synspunkt gjeldende flere andre steder i boken.³⁰

Mot dette standpunkt går Bøggild-Andersen til angrep i like klar form. Her skal Bøggild-Andersens syn på fysiokratenes innflytelse holdes utenfor, og det skal bare nevnes at han mener Hvidtfeldt «undervurderer ... de inspirationer, som fysiokratismen fra o. 1760 gav danske tilhængere af landbrugs-reformer». Men han kaster hansken når han hevder at «det lader sig næppe rokke afgørende ved Edv. Holms syn, at danske forfattere omkring 1750 har «følt sig stærkere hendragne til fransk og engelsk Aandsliv end til det tyske», og at den franske litteratur særlig hadde vunnet deres hjerte.³¹ Reformmenene i Danmark – han nevner mange navn, bl.a. Stampes – er «gennemgaaende ... af større format og præget af større medmenneskelig varme end de fleste reformtilhængere og -skribenter i Holsten og Slesvig». Delvis skulle dette skyldes «at et grundtræk i dansk historie 'er den stadige hævde af ligheden'», med Erik Arups ord, delvis forbindelsen med «entusiasmen for den norske bondefrihed ... og den stærke væxt i det norske bondeselvejes udbredelse, og desuden og ikke mindst den rige udfoldelse af dansk-norsk aandsliv». «Man kan neppe beskyldes for uberettiget nationalistisk overvurdering ved at hævde, at dansk-norsk aandsliv, naar undtages abstrakt og systematiserende filosofi, som aldrig var nordboernes stærke side, musikken og kunsthistorien (Winckelmann), i den nævnte periode, indtil Herders, Goethes og Schillers fremtræden i 1770-erne og 1780-erne, overgik det tyske m.h.t. digtergenier af høy rang indenfor forskellige genrer og i følelsernes ægthed, styrke og rigdom»³² «Naturret og økonomiske overvejelser spillede deres rolle, hovedsagen var dog den aandens og hjertets dannelse, som stadig stærkere vandt magt over sindene i akademiker- og borgerstanden og derfra bredte sig til videre kredse, ogsaa indenfor godsejer- og borgerstand».³³

Den danske historieforskningen om landboreformene synes å ha fulgt et materialistisk spor de siste førti årene. Prosessene nedenfra eller knyttet til

30 Hvidtfeldt, J. (1963). *Kampen om ophævelsen af livegenskapet i Slesvig og Holsten 1795–1805*. Historisk Samfund for Sønderjylland, s. 23 f. o.fl.st.

31 Ibid., s. 355.

32 Ibid., s. 356 f.

33 Ibid., s. 380.

landbruksfaglige resonnementer vektlegges.³⁴ I Ole Feldbæks arbeider argumenteres det eksplisitt for at prosessene nedenfra har vært undervurdert og de statlige reformenes betydning overvurdert.³⁵ Det var bøndernes egne initiativer som var viktigst, og at Hans Jensen og andre som har trukket frem ideologi snarere enn økonomi kun har partielle svar på hva som drev landboprosessene. Feldbæk legger naturligvis også vekt på statens rolle, og dersom man ser hans kapittel (Kongen bød – Enevælden og reformerne) i sammenheng med Johny Leisners rett etterpåfølgende kapittel (Den oplyste enevælde. Historien om en dansk suksess) i boken Landboreformerne. Forskning og forløb (1988), finnes det her en helhetsfremstilling av landboreformene som også analyserer den danske naturrettsenkningen og plasserer den innenfor en helhetlig ramme.³⁶ Leisners kapittel spenner opp det store naturrettslerretet med samfunnskontrakt, herskerkontrakt og Christian Wolffs sterke innflytelse i Danmark generelt og overfor embetsverket spesielt (uten at Stampe er nevnt). Leisner presiserer at hans bidrag er underordnet Ole Feldbæks helhetlige og mer økonomiske analyse, som altså sterkt vektlegger bøndernes egne initiativer, for som han sier det: «Herved blev på regeringsplan i hvert fald en del av landbolovene nok så meget i praksis en kodifisering af allerede velpåbegyndte forandringer, som de var udtryk for en selvstændig igangsættende lovgivning.»³⁷

Gjennom Bondens frisættelse. De danske landboreformer 1750–1810, et storverk og så nytt som fra 2015, tegner Birgit Løgstrøm også opp et helhetlig bilde som trekker inn både statsreformer motivert av naturrettslig tenkning og

34 Kjørgaard, T. (1991). *Den danske Revolution 1500–1800. En økohistorisk tolkning*. Gyldendal; Skrubbeltrang, F. (1978). *Det danske Landbosamfund 1500–1800*. Den danske historiske forening; Christensen, D.Ch. (1996). *Det moderne prosjekt. Teknik & kultur i Danmark-Norge 1750-(1814)-1850*. Gyldendal.

35 Se særlig Ole Feldbæks oppsummeringsartikkel: Historikerne og landboreformerne. Traditioner og problemer, *Historisk Tidsskrift* bd. 89, 1, 1989. Se også Feldbæk 1998 op.cit. og Feldbæk, O. (1982). *Danmarks historie*, bind 4. Tiden 1730–1814. Gyldendal.

36 Bjørn, C. (Red.). (1988). *Landboreformerne. Forskning og forløb*. Landbohistorisk Selskab.

37 Leisner, J. (1988). Den oplyste enevælde: Historien om en dansk suksess. I C. Bjørn (red.). *Landboreformerne. Forskning og forløb*. Landbohistorisk Selskab. Leisner, J. (1988). Den oplyste enevælde. Historien om en dansk suksess. I C. Bjørn (red.), *Landboreformerne. Forskning og forløb*. København: Landbohistorisk Selskab.

prosesser nedenfra.³⁸ Hun vekter imidlertid ikke den relative betydningen av de respektive forklaringene like skarpt som Ole Feldbæk. Hun tilhører dem som ser naturrettspåvirkningen som viktig i prosessen uten at hun har tatt til seg at nettopp Stampe var en av dem som var sterkest påvirket av denne (tyske) filosofien, men hun anerkjenner Stampes rolle i å bringe opp i dagen en del av de vanskelige spørsmålene knyttet til reformene. Hun ser ham imidlertid som en forsiktig embetsmann: «Derimod kan jeg ikke få øje på det sociale engagement, som Hans Jensen fremhævede så stærkt.» Hun anerkjenner ikke hans deltagelse i statsrådet som nedsatte Den store Landbokommission i 1786, som ble avgjørende i den omfattende lovarbeidelsesprosessen knyttet til de store reformene.

Når det gjelder synspunkter knyttet til merkantilismen, representerer historieprofessor Hans Chr. Johansen et velbalansert og velfundert helhetssyn i dansk forskning. Han regner med både vesteuropeisk og tysk teorigrunnlag for finansreformene etter 1784. Men dette betyr ikke at han ikke ser et klart overordnet mål for statens virke: Regentens mål er «die Glückseligkeit seiner Unterthanen zu befördern»; sitatet er fra Justi, i wolffiansk ånd. Sammen med Johansens syn på hamburgeren Johan Georg Büsch som «den udenlandske økonom, der stærkest har påvirket tankegangen i det danske monarki etter 1784», plasserer sitatet hans bok blant de som iallfall ikke regner tankegangen bak reformene som aldeles «hjemmegroet».³⁹ Boken behandler riktignok tiden etter 1784, og innflytelsen fra utlandet er i forfatterens tolkning mer nyansert da enn før 1770 – noe som ikke nødvendigvis betyr at den er sterkere. Dette gjør det vanskeligere å plassere Johansens bok uten forbehold i «naturretts»-gruppen. Selv bruker han helst begrepet «merkantilisme». Men den nevnte understreking er å føre klart tilbake på naturrettstanker.

Begrepsbruken krever en kort historiografisk utredning, særlig om den norske forskning over Stampe og de problemer han tok standpunkt til.

Det tjener ingen hensikt å drøfte de diskusjoner om begrepet som har vært ført med mellomrom siden den svenske professor Eli F. Heckschers *Merkantilismen* utkom i 1931 – de blusser gjerne opp hver gang verket oversettes til

38 Løgstrup, B. (2015). *Bondens frisættelse: De danske landboreformer 1750–1810*. København: Gads forlag, særlig s. 516f.

39 Johansen, H.Chr. (1968). *Dansk økonomisk politik i årene efter 1784. Bd. 1: Reformår 1784–88*. Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie. Universitetsforlaget i Aarhus, s. 17–20.

et verdensspråk.⁴⁰ Det ene trekket som krever oppmerksomhet er Heckschers bruk av begrepene «merkantilisme» og «liberalisme», hver for seg og i forhold til hverandre; i denne sammenheng med sikte på å finne nordiske historikers bruk av Heckschers begreper.

Heckschers verk er bygd opp omkring en klar tesis. Staten står i sentrum. «Redan genom att hålla fast ved denna precisering kommer man till större klarhet om vad merkantilismen var i sitt förhållande till det organiserade samhället. Ty staten måste alltid ha ett intresse framför andra, ett intresse som utgör förutsättningen för alla andra». Det er makt som utgjør «statens första och mest ofrånkomliga intresse.» «La raison d'état» – ... är ingenting annat än statens anspråk på att dess eget maktintresse skall gå före alla andra hänsyn. Inom detta sammanhang innbar merkantilismen, enligt sin avsikt, att näringslivet skulle ställas i det statliga maktintressets tjänst».⁴¹ Dette hovedsynspunktet er blitt angrepet av utenlandske, kanskje særlig vest-europeiske historikere, som har ment seg å finne en annen målsetning når de studerer sine kilder.⁴²

I Heckschers fremstilling følges «merkantilisme» av «liberalisme», ikke som et brått skifte i mål og midler i politikken, men med overganger. Noe tredje vil han ikke vite av, han kjenner den naturrettsbaserte tyske kameralisme – han nevner ikke naturrett – men avviser den: Om to av de to viktigste arbeidene om kameralisme skriver han at «de diskutera ... utförligt vad som menas med merkantilister och kameralister, uten att, såvitt jag förstår, därigenom föra vetenskapen framåt». Om kameralismen: «För de bärande kräftarna i den utveckling som ligger före liberalismen hade kameralisterna ... ingen större betydelse, och deras betydelse var om möjligt ännu mindre för de i egentlig mening ekonomiska idéernas utveckling.»⁴³ Karakteristikken har innbrakt kritikk fra Johan Hvidtfeldt for manglende kjennskap til tyske forhold hos Heckscher, og kan ha bidratt til å gjøre Hans Chr. Johansen oppmerksom på at «Merkantilismen» behandler forholdene før ca. 1720.⁴⁴

40 Coleman, D.C. (1969). *Revisions in Mercantilism*. Methuen fl.st.

41 Heckscher, E.F. (1931). *Merkantilismen: ett led i den ekonomiska politikens historia* [bd. 2]. Norstedt, s. 5.

42 Coleman op.cit.

43 Heckscher [bd. 2] op.cit., s. 236.

44 Hvidtfeldt op.cit., s. 26, note. Johansen op.cit., s. 10.

Heckscher så på «liberalismen» som en samfunnsforandrende kraft, som fjernet merkantilismens skjulte strukturer: Det var «två sociala företeelser som liberalismen bejakade ... nämligen individen och staten. Vad den förnekade och förbisåg var vad som låg mellan de två, de sociala bildningarna inom staten; där var den 'atomistisk'. Detta gällde både traditionella korporationer, lokala bildningar, vanliga föreningar, yrkes- och klassammanslutningar samt monopolistiska organisationar.» Denne motstanden mot maktstrukturer var ikke bare praktisk, men også teoretisk ble slike «samhällsbildningar» underkjent: De var ufornuftige og unyttige.⁴⁵

Heckschers syn har blitt stående. Lars Bjørne, som har lest Hans Jensen, noterer noe motsetningsfylt med formuleringen «hans interesse for næringsfriheten trots en merkantilistisk grunnsyn» om Henrik Stampe.⁴⁶ Per Boje, i Vejen til velstand fra 2014, snakker om senmerkantilisme om den angjeldende perioden, og han ser den økte vektleggingen av konkurranse som et resultat av innflytelsen av skotske Adam Smith.⁴⁷ Boje skriver mye om landboprosessene, men setter dem ikke i sammenheng med ny orientering innenfor naturretten. Lars Magnusson har i flere arbeider løftet frem kompleksiteten i merkantilismen,⁴⁸ og har nylig publisert en artikkel som går grundigere inn på Heckschers analyse av merkantilismen.

Magnusson kritiserer her Heckscher for en viss overfladiskhet, selv om han fremstår som enig med Heckscher i at den kameralismen han studerer gjennom professor Anders Berchs bok fra 1747 fremmer statsdirigering.⁴⁹ Men Magnusson tegner også et nyansert bilde av en tenkning som er inspirert av Christian Wolff, som vektlegger samfunnskontrakten og herskerkontrakten, og setter Glückseligheit som fellesmål for samfunnet. Berch er opptatt av befolkningsvekst som vei til rikdom, utskiftning som gunstig i landbruket, men også betydningen av å påvirke befolkningens «mentalitet». I Magnussons ord: «The more hands in

45 Heckscher [bd. 2] op.cit., s. 295.

46 Bjørne op.cit., s. 209.

47 Boje, P. (2014). *Vejen til velstand. Marked, stat og utopi: Om dansk kapitalismes mange former gennem 300 år – tiden 1730–1850*. Syddansk universitetsforlag.

48 Magnusson (2015) op.cit.

49 Magnusson, L. (2017). Comparing Cameralisms: The Case of Sweden and Prussia. I M. Seppel & K. Tribe (red.), *Cameralism in Practice. State Administration and Economy in Early Modern Europe*. Boydell Press.

agriculture the better, he argues, as this leads to industry rather than idleness.»⁵⁰ Skatter og avgifter bør ikke settes for høyt, mener Berch, fordi det kunne hindre foretaksmohet. Han er mot monopoler, bortsett fra at han mener hensynet til stordriftsfordeler taler for at handelen sentreres til kjøpsteder (for utenrikshandel) og ladesteder (for mindre handel). Berch er opptatt av nasjonens velstand, mindre opptatt av det som er kjent som merkantilismens varemerke, balansen i utenrikshandelen. Magnusson er imidlertid forsiktig med å trekke bastante konklusjoner fra sin analyse. Han viser at Sverige var annerledes enn Preussen som han sammenligner med, selv om det er et intimt kameralistisk slektskap. Magnusson har studert bøker snarere enn praksis, selv om han viser at Berch var knyttet til næringslivaktører. Magnusson skisser opp et mulig nytt bilde av kameralismen, men han kritiserer ikke egentlig Eli Heckscher for å ta feil.

Magnusson har også argumentert i et nyere arbeid (2020) for at naturretten slik den påvirket kameralismen ikke kom i én form.⁵¹ Han argumenterer for at Christian Wolff i større grad enn den innflytelsesrike Christian Thomasius hadde rom for betydningen av statsmaktens ansvar for å skape paternalistisk orienterte «velferdsstater». For Thomasius – og det er nok en link der til det skotske miljøet Adam Smith var en del av – dreide statens mer nødtørftige rolle seg om å holde ro og fred. Mens Thomasius og skottene var mest opptatt av individuell frihet og en statlig minimumsløsning, dreide Wolffs verden seg mer om relasjonen mellom hersker og folk og gjensidige plikter og rettigheter. Adam Smith og tysk naturrett står imidlertid i nær forbindelse med hverandre, og Magnusson tidfester Smiths innflytelse tilbake på Tyskland til etter 1790 og da særlig gjennom å poengtere betydningen av å se økonomisk utvikling i nasjonale (underforstått noe annet enn statlige) termer. Men selv om dette var et hovedpoeng i Smiths oppgjør med merkantilismen (og jeg oppfatter at Magnusson ser ham som en kameralist, det vil si en som tenkte på statens vegne), var ikke dette noe originalt poeng hos ham som skilte ham fra tyske tenkere.

Den norske tradisjonen følger Heckscher. Professor Sverre Steens bind VI av *Det Norske Folks Liv og Historie* utkom i 1932, altså like etter Heckschers verk. Her heter det om tankegangen i 1700-årene i Danmark–Norge: «Næringspolitikk og næringsliv skulle ledes etter et bestemt system. Alt siktet til et og samme

50 Ibid., s. 34.

51 Magnusson, L. (2020). Welfare in Cameralist Discourse in the Seventeenth and Eighteenth Century. I E. Nokkala & N.B. Miller (red.), *Cameralism and the Enlightenment. Happiness, Governance and Reform in Transnational Perspective*. Routledge.

endemål, statens beste ... Alt næringsliv skulle underordnes statens interesser ... I en slik tid blir enkeltmenneskene skjøvet til side, i teorien. Å hevde at en bestemt foranstaltning skal tjene andre interesser enn statens, standsinteresser, klasseinteresser eller noe så lavtliggende som private interesser, anså man bent frem som umoralsk». Henrik Stampe ble «den mann som fikk mest å si for utformingen» av en politikk som går ut på at «den stramme merkantilisme blir svekket på mange kanter» – interessen for jordbruk står i sentrum, og fysiokratismen er teorien for svekkelsen av de stramme bånd.⁵² I Kristiansands historie kommenteres Stampes store erklæring over forslaget til nye byprivilegier med at han «prekte de unge liberalisters lære», nettopp hvor han hevder et syn på innenlandsk næringsregulering som vil svekke de «traditionella korporationar», alle de «sociala bildningar inom staten» som lå mellom staten og individet, for i stedet å la individet «ernære seg som han best vet og kan», som det gjerne heter.⁵³

Steens bruk av Heckschers mønster har vært og er grunnlaget for norske historikers syn på 1700-tallet: Historiker Odd Thorson kaller det «liberalisering» når grensene mellom ulike typer handlende i Drammen mykes opp sist i 1700-årene.⁵⁴ Johannes Elgvin skriver et kapittel som heter «I liberalismens morgengry» om den samme svekkelse av «traditionella korporationar» i Stavanger-distriktet.⁵⁵ I det nyeste som er utkommet av oversiktslitteratur over perioden skriver Axel Coldevin om tankene bak reformpolitikken, i den grad det er norske forhold som behandles: «Generalprokurør Henrik Stampe var både merkantilist og liberal ... I samme ånd skrev historikeren Peter Frederik Suhm (død 1798) om norske forhold». De hadde studert naturrett – som Holberg – «Hugo Grotius, John Locke, Montesquieu og Voltaire. Gjennom deres virke ble det stive økonomiske system i Danmark–Norge litt etter litt myket opp og en virkelig liberalisme forberedt». Han antyder såvidt hva dette betyr: P.F. Suhm vil gjerne ha «frihet» i det økonomiske liv. «Likevel utarbeidet han en hel planøkonomi basert på statsdirigering».⁵⁶

52 Steen, S. (1932). *Det Norske Folks Liv og Historie* [bd. 6]. Aschehoug, s. 166, 172.

53 Steen, S. (1941). *Kristiansands historie* [bd. 1]. Grøndahl, s. 327.

54 Thorson, O.W. (1963). *Drammen: en norsk østlandsbys utviklingshistorie* [bd. 2]. Drammen Kommune, s. 524 f.

55 Elgvin, J. (1956). *En by i kamp: Stavangers historie*. Stabenfeldt.

56 Coldevin, A. (1963). *Enevoldstiden. Vårt folks historie* [bd. 5]. Aschehoug, s. 294. Samme synspunkt har Mykland, K. (1978). *Kampen om Norge (1784–1814)*. Cappelen, s. 95.

Anne Riising, som er godt kjent med den norske litteraturen, har også overtatt «det norske standpunkt»: Hun hevder at tvillingrikenes økonomiske politikk «i stigende grad» etter midten av 1700-årene la «hovedvægten på merkantilismen som enhedssystem», i rent Heckscher-språk. Når det gjelder begrepet «frihet», så vanlig i 1700-årenes språk, hevder hun at man hadde «divergerende meninger» om betydningsinnholdet, uten at hun hverken definerer begrepet eller viser dets betydninger ved eksempler. Av sammenhengen er det klart at uklarheten, som hos Coldevin, dukker opp ved konfrontasjonen med tidens syn på statens rolle. I vurderingen av et skrift av professor i jus i København, Peter Kofod Ancher, samtidig med Stampe, heter det at det er «i sine hovedtræk merkantilistisk, men der er dog også visse tendenser i retning af en mere liberalistisk tankegang.»⁵⁷

Norsk historieforskning synes ikke å ha endret seg på disse punktene de siste 50 årene.

Konklusjon

Norsk historieforskning regner ikke med noen egen identitet i den reformpolitikken som tar sin begynnelse ca. midt i 1700-årene. Den bygger på Heckscher, og ser «merkantilismen» som en bærende teori for økonomisk politikk for tiden. Ettersom den oppviser trekk som ikke stemmer med «merkantilismen», introduseres «liberalisme», også slik Heckscher ser den, som ikke er brutt fullt frem, men som er i ferd med å forberedes.

I dansk historieforskning omkring landboreformene er det derimot stor oppmerksomhet omkring naturretten, men ikke egentlig som økonomisk tenkning. Naturretten rommer de politiske prinsippene som forefinnes bak de politiske revolusjonene, men at naturretten også rommet forestillinger om økonomisk organisering og ideer om næringsutvikling synes bare i liten grad å være til stede – og det på tross av at den tyske kameralistiske retningen var vel kjent i Danmark i annen halvpart av 1700-tallet. Sammenhengen mellom naturrettssinnflytelsen og de revolusjonære landboreformene er godt etablert i dansk historiografi, men på et forholdsvis overfladisk plan, må det være lov å hevde.

57 Riising op.cit., s. 99–102. Kofod Ancher (1710–1788 var dansk professor i jus).

Det er også – med unntak for den nye interessen for kameralismen, som vel egentlig ikke er en dansk interesse – en utvikling i historiografien fra en større interesse frem mot 1960-årene for ideologiske og statsstyrte reformprosesser til større vektlegging av bondebevegelsens egne bestrebelser. Den danske debatten om naturretten (inkludert kameralismen) har også vært preget av et mangfold av inntak til inspirasjoner av dansk naturret, alt fra «engelske, franske og til tyske». At Christian Wolff var spesielt sentral synes imidlertid å være et nokså bærende inntrykk der hvor forfatterne har vært spesifikke. I et nyere arbeid viser Lars Magnusson at Wolffs innflytelse var stor også i Sverige. Det er derfor god grunn til å gå nærmere inn på Christian Wolff og hva han sto for.